

RETOUR A LA NORMALE...

MOČNIK, RASTKO

Utopizam s onu stranu utopije

MOČNIK, RASTKO

Utopizam s onu stranu utopije

Aktualnost misli Guya Deborda

Debordu⁰¹ bi naravno mogli zamjeriti utopizam neposredovanosti, prisnosti, neotuđene prisutnosti itd. Ono što je Lenjin, doduše duhovito, ali ipak isključivo polemički, dijagnostici-
rao kao 'ljevičarstvo',⁰² a što je sve vrijeme bilo nelagodan sudrug u naprednim i revolucionarnim pokretima, *u isti mah* predteorijski zahtjev, skoro dječja mušica i sve dragocjeniji, ako ne već i jedini, branik od specifičnih oblika postrevolucionarne vlasti (od 'staljinizma' i od 'totalitarizama'). Danas je 'ljevičarstvo', kako to čine Derrida⁰³ i Althusser,⁰⁴ moguće *teorijski* analizirati i *konceptualno* opovrgnuti.⁰⁵ Takvo čitanje samo bi potvrdilo dvojbenu dojam koji nam danas izaziva već površno listanje Debordovih spisa. Najzad, svaki tekst vrijedan toga imena možemo čitati 'unazad' ili 'unaprijed'. Svaki tekst žrtva je ograničenosti svoga vremena, okovan u horizonte svojih teorijskih i ostalih tradicija, svaki tekst zarobljenik je svoga rječnika, žrtva je ograničenosti svoga pisca. Tko bi htio da se naslađuje talogom svih prijašnjih generacija, koji poput more pritiska svako pisanje, taj ne bi tekst čitao samo "unazad", već bi pogotovo riskirao da "čita" samo *gradivo* koje tekst *obrađuje*.⁰⁶ Čitao bi svakako sam 'talog', a ne ugrušak onoga čega je moguća regresivna dimenzija teksta; unazadnom čitaocu u horizont bi ušlo upravo ono što je tekst morao *isključiti* da bi se proizveo.

Kada bi nam već bilo do mistifikacije 'neposrednosti', prije nego li u marginalca Deborda, radije bi se latili tih motiva u danas hegemonskim ideologijama, u vladajućim politikama svakodnevnog života, u pedagoškim doktrinama, u institucionalnim ideologijama umjetnosti, u nacionalnim kulturama, literarnim kanonima, u institucionaliziranom opskurantizmu itd.; ako bismo željeli raskrinkavati 'istinskost', radije bi obradili nove nacionalizme, zločinačke ideologije, institucije i prakse etničkih spontanizama, latili bi se novih fašizama.⁰⁷ U *toj* kritici Debord je na našoj strani. Ma koliko da razina izjavljivanja Debordova teksta i tako provocira nestrplji-

vu gestu teorijskog purizma, takva kritika bila bi svejedno nekako prebrza i svakako prekratka.

Nakon što je maj 1968. razglasio parolu 'Komunizam – staračka bolest ljevičarstva', pošto su posvuda, uzмимо upravo ovdje, postrevolucionarnu "komunističku" vlast potkopale prakse, pokreti i politike kojima ljevičarstvo nije bilo strano, a bio im je blizak spontanizam 60-ih – nakon povijesnih potresanja zadnje četvrtine stoljeća, svakako vrijedi pobliže razmotriti nastojanja koja su željela doprijeti onkraj ortodoksija naprednih i revolucionarnih pokreta koja su htjela biti dio masovnih revolucionarnih *praksi* i koja su barem pokušala misliti povijesnu inovativnost u *praksama* kulturne, socijalne i političke samoorganizacije masa.

Osvajanje 'civilnog društva'

Nakon što su u velikom dijelu 'komunističkog' svijeta mase srušile postrevolucionarnu vlast 'boljševičkog' tipa, a demokratska revolucija, barem zasada, paradoksalno skončala u likvidaciji još i onih skromnih socijalističkih nastavaka kojima je uspjelo probiti se kroz 'realni socijalizam'; nakon što su udružene sile reakcije zatukle napredne naboje demokratskih gibanja, pomoću restauracije kapitalizma u perifernoj varijanti i s parlamentarnom demokracijom buržoaskog tipa; nakon svega toga pomalo trivijalno zvuči Debordova polazna točka, kako se '*proleterska revolucija ne može ugledati u prijašnje revolucije*'. Manje trivijalno je njegovo daljnje izvođenje, koje 'mjesto' antikapitalističke revolucije smješta u sferu 'svijesti' i koje iz *toga* izvodi njen *univerzalizam*, a ne, primjerice, iz hegelske konstrukcije 'proletarijata' u Marxa i kod njegovih štreberskih učenika. Demokratska revolucija osamdesetih pokrenula se baš na tome području, na *političkom i ideološkom* području i na tom polju je doživjela i svoj (privremeni?) poraz.

Debord je dakle pravilno dijagnosticirao *mjesto* na kojemu se izražavaju klasni sukobi suvremenosti: područje komunikacijskih tehnologija i društvenih odnosa

01 Guy Debord, *La société du spectacle*, Gallimard, Pariz, 1992. (treće izdanje; prvo izdanje: Buchet.Chastel, Pariz, 1967) [vidi i hrvatsko izdanje, G. Debord, *Društvo spektakla & komentari društvu spektakla*, Arkzin, Zagreb 1999.]

02 V. I. Lenin, 'Levičarstvo, otroška bolezen komunizma', 1920., u: *Izbrana dela IV, CZ*, Ljubljana, 1950. [hrvatski prijevod, V. I. Lenjin, 'Dječja bolest 'ljevičarstva' u komunizmu', u. *Izabrana djela*, Tom II knjiga druga, Kultura, Zagreb, 1950.]

03 Još od prvih i pogotovo od prvih spisa: *L'écriture et la différence*, 1967., *La voix et le phénomène*, 1967. (slo. prijevod *Glas in fenomen*, ŠKUC/FF, Ljubljana, 1989.) [vidi i bosansko izdanje J. Derri-da, *Pisanje i razlika*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007; i srpsko J. Derri-da, *Glas i fenomen*, SSOS, Beograd, 1989.]

04 Još od *Pour Marx*, 1969. dalje: teorijski antihumanizam, kritika 'mladog Marxa', epistemološki rez, teorijska praksa, nadodređenost, struktura s dominantom itd. [vidi, L. Althusser, *Za Marxa*, Nolit, Beograd, 1971.]

05 Teorija iz 60-ih godina nam je zaista najbliža, a i *politički* je najviše utjecala – no teorijski nastavci za kritiku 'spontanizma, autenticizma' stariji su i sežu, kako danas možemo vidjeti, vjerojatno nazad do Maussa i njegovoga *Eseja o daru* (1923. – 1924.; slo. prijevod ŠKUC/FF, 1996). [srpski prijevod 'Ogled o daru. Oblik i smisao razmene u

arhaičnim društvima', u Marsel Mos, *Sociologija i antropologija* (2), Biblioteka 20. vek, Beograd 1998.] Maussova teorija pokrenula je tako različita, ali u kritici utopizma neposredovanosti ipak tako podudarna usmjerenja kakva su kasnije djelo Georgesa Bataillea (od ustanovljenja Collège de sociologie, godine 1937.) i djelo Clauda Lévi-Straussa (pogotovo naravno 'Uvod v delo Marcela Maussa' iz 1950., slovenski prijevod u spomenutom izdanju Maussovih spisa.) [srpski prijevod u spomenutom izdanju M. Mos, *Sociologija i antropologija* (1)]

06 Nije teško vidjeti, niti kritički napomenuti, da je Marxova shema radnoga procesa u *Kapitalu* 'aristotelovska'. A to da elemente iz te sheme Marx organizira u *generativnu matricu*, koja je osnova za teoriju načina proizvodnje, stvarno je "pročitao" još Balibar. Cf.: "Sur les concepts fondamentaux du matérialisme historique", u: L. Althusser et al., *Lire le Capital*, treće kritičko izdanje, Quadrige, PUF, Pariz, 1996. [hrvatsko izdanje: E. Balibar: 'O temeljnim pojmovima historijskog materijalizma', u L. Althusser i E. Balibar, *Kako čitati Kapital*, Izvori i tokovi, Zagreb 1975.]

07 Neke od tih analiza sabrali smo u knjizi *Extravagantia II. Koliko fašizma*, Studia humanitatis – minora, Ljubljana 1995. [hrvatski prijevod, *Koliko fašizma?*, Bastard, Arkzin, Zagreb 1998/99.]

77

Lipanj 1965.

Iskravanje prvih američkih snaga u Vijetnamu. Ugoslavenska savezna vlada objavila privrednu reformu kojoj je za cilj preći s centralizirano državnog na samoupravni socijalizam.

MOČNIK, RASTKO

Utopizam s onu stranu utopije

UP&UNDERGROUND

Proljeće 2008.

koji se na njihovoj podlozi uspostavljaju; dakle, *područje ideoloških aparata države*. Kod sadašnje restauracije kapitalizma redosljed odvijanja kontrarevolucionarne ofenzive upravo je 'debordovski': reakcija je najprije zauzela ideološke aparate države,⁰⁸ potom je konstituirala svoju političku sferu (državu 'nove klase'), da bi na kraju pomoću državnog nasilja uspostavila vlasničke i produkcijske odnose restauriranog kapitalizma.

Debord je naslutio i kako će logika kasnog kapitala zauzeti i instrumentalizirati, 'investirati' 'svjetskopovijesnu tekovinu' buržoaske revolucije, naime *apstraktne jednakopravne i slobodne individue*. Oko apstraktne individue i njezinih 'ljudskih' prava cijelo vrijeme demokratskih borbi pod jednostranačkom državom odvijala se zagrijana diskusija, koju je teorijski možda najbolje izoštrio Claude Lefort. Kao i u svoj dosadašnjoj povijesti, upravo je 'ljeвица' (još preciznije: upravo je 'ljevičarstvo') najpredanije branila 'progresivne' elemente buržoaske revolucije.⁰⁹ Opće linija te bitke bila je u tome da političku emancipaciju treba 'presjeći' kako bismo je nekako 'proširili' u druge sfere, naročito dakako u sferu produkcijskih odnosa. Kardeljevu koncepciju samoupravljanja bilo bi moguće razumjeti upravo u tome duhu, što danas zvuči možda ironično, ali je vrijeme promišljanja. Još u vrijeme jednostranačke države tu i tamo smo upozoravali na 'proudhonističke' elemente u kardeljevskoj ideologiji: samoupravljanje bi danas mogli razumjeti upravo kao 'ljevičarsko' proširenje humanističke ideologije preko granica njene materijalizacije u građanskoj političkoj emancipaciji, proširenje na druge sfere, osobito u sferu produkcijskih odnosa i 'javnih poslova', a to znači para-državnog uređivanja zajedničkih društvenih poslova. A to i nije tako daleko od tadašnjeg samorazumijevanja kardeljevske ideologije – ta upravo je u tome duhu formulirala svoju opreku s 'realnim socijalizmom' sovjetskoga tipa.

Ali i reakcija se angažirala baš u tom smjeru. Politički 'apstraktni pojedinac' bio je već u Marxovoj kritici, da se donekle anakronistički izrazimo Althusserovim

08 Još pod starim režimom: u Sloveniji već u sedamdesetim godinama došlo je do nove 'podjele vlasti', između političke elite i kulturnjačke elite, a to znači između birokracije političkoga aparata i birokracije ideoloških aparata jednostranačke države.

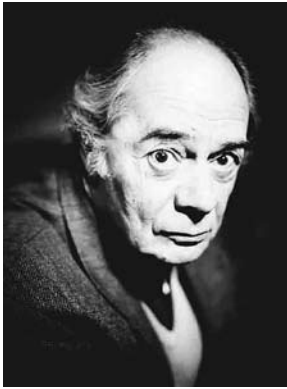
09 Spomenimo samo teorijski humanizam grupe oko jugoslavenske revije *Praxis*, a još prije toga i barem neke struje u slovenskoj reviji *Perspektive*. Taj humanizam nije bio naivan, ta njegova je glavna referenca – mladi Marx – već prožeta kritikom 'ljudskih prava' i građanske konstitucije političke sfere: politička emancipacija čovjeka za tu je poziciju uistinu iluzija – ali baš kao iluzija doprinosi revolucionarnom procesu povijesne emancipacije 'generičkoga čovjeka'. Cf. posebno Marxova spisa 'Kritika Heglove pravne filozofije' i 'K judovskemu prašanju I i II', oboje u: K. Marx, F. Engels, *Izabrana dela I, CZ*, Ljubljana 1967. [hrvatski prijevod Marxovih spisa 'Prilog kritici Heglove filozofije prava' i 'Prilog jevrejskom pitanju', oboje u: Marx i Engels, *Rani radovi*, Peto izdanje, Naprijed, Zagreb 1976.] – O teškoćama povijesne obrade tadašnje kulturne produkcije i političkih zauzimanja cf. naš spis: 'Zgodovinisje o Perspektivah – epistemološka opomba', u: *Slovensko perspektivovstvo*, ur. T. Kermauner (Borec, 48, 551-552). Ljubljana, 1996.; cf. i oba priloga Tarasa Kermaunera, *idem*.

riječima, temeljni element u političkim aparatima države kapitala. Ofenziva neoliberalizma je odlučujući napredak dosegla s time što je taj element političke države 'izvozila', prenijela ga van iz okvira političkih aparata – učinila ga *ideološkim aparatom kapitalističke države*. Time je figuru apstraktnog individua, koja je isprva bila puko političkom i pripadala je *državnoj sferi*, učinila temeljnim elementom *buržoaskog civilnog društva*. Iz područja otpora protiv jednostranačke države civilno društvo tako je postalo 'ideološki aparat' kapitalističke države. Način društvene integracije, koji proizlazi iz 'jednagog i slobodnog' apstraktnog pojedinca *kao civilno-društvene, a ne državno-političke kategorije*, upravo je 'narod' ili 'nacija'. U specifičnim okolnostima periferne restauracije kapitalizma pod neoliberalnom ideologijom, ta je integracija pala pod 'etničku' nadodređenost i dovela do sadašnje etno-nacionalističke konstrukcije većine restauracijskih društava.

Kada je 'apstraktni pojedinac' postao glavna breša, kroz koju su odnosi gospodstva počeli okupaciju izvan-državnih ('civilnodruštvenih') područja, pojedinac je postao i poluga preko koje država nove klase zaposjeda, investira u one dimenzije spram kojih je klasična buržoaska država bila indiferentna i koje u njenim ustavima spadaju pod rubriku 'nediskriminacije'. Životni stil, uvjerenje, religija, način oblačenja, slobodno vrijeme, status, prestiž, čak i simbolička aura bračnog stanja itd. – sve je to postalo *ideološki aparat kapitalističke države* u njenom neoliberalnom razdoblju. To je možda jedna od temeljnih činjenica sadašnjosti: odnosi kapitalskog gospodstva sada prodiru u sfere koje bi po idealnom modelu kapitalizma bile 'slobodne', tj. 'indiferentne'.

Debord s onu stranu granica marksovske sheme

Taj 'idealni' tip naravno nikada nije stvarno postojao – čini se kako je nešto pogrešno sa samom teorijom koja stoji iza toga 'idealnog tipa'. Marx s mnogo progresističke patetike razgllašava da će kapitalizam pomesiti sve 'pred'-kapitalističke oblike 'naturalizacije' društ-

Claude Lefort

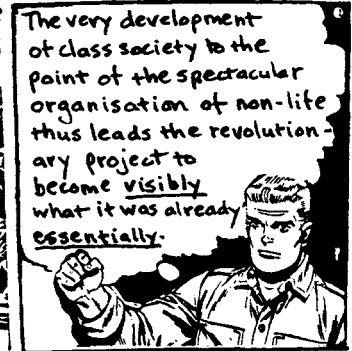
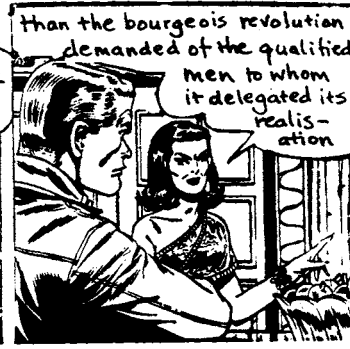
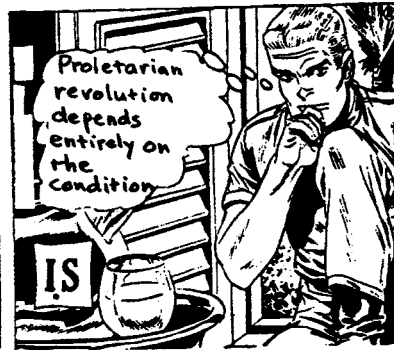

Edvard Kardelj

LE PROLÉTARIAT
COMME SUJET
ET COMME
REPRÉSENTATION

LA SOCIÉTÉ DU SPECTACLE
par Guy Debord

(Buchet-Chastel)

79

Kolovoz, 1965.
U prvim velikim crmač-
kim nemirima četvrti
Watts u Los Angelesu
poginulo je 34 osobe.

MOČNIK, RASTKO
Utopizam s onu stranu utopije

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2008.

venih odnosa, kako u kapitalizmu ništa više nije *naturwüchsig*, kako je sve izmjerljivo, zamjenljivo itd.. U *Komunističkom manifestu* Marx i Engels pomoću učinkovite retorike ponavljaju tu shemu, ali tu postaje očitom i njena uloga u ekonomiji cjelokupne revolucionarne konstrukcije: *kao što se u kapitalizmu društvo povijesno uzdiže do 'društvenosti', tako se sa proletarijatom klasa uzdiže do 'klasnosti'*. U kapitalizmu 'padaju maske', odnosno podređenosti i gospodstva više se ne maskiraju u odnose osobne ovisnosti, lojalnosti, vjernosti, časti, od boga date vlasti, 'prirodnih' genealogija, plave i ostale krvi itd., društveni odnosi u kapitalizmu su neposredno društveni, pokazuju se takvima kakvi su 'u stvarnosti' (čitaj: u svojem pojmu), nad kapitalističkim društvenim odnosima ne prevladava više ideološka dominantna (ni pravo, kao u Rimu, niti katolicizam, kao u srednjem vijeku) – u kapitalizmu (ideološka) dominantna koincidira s (ekonomskom) determinantom,¹⁰ društvo povijesno nastupa u svojoj društvenosti, u konkretnoj općosti 'svojega pojma'. *Zato što je tome tako*, proletarijat može biti 'klasa uopće', u proletarijatu je povijesno sadržana klasnost klase, proletarijat je klasa koja se uzdignula do svoga pojma. *Upravo stoga* će proleterska revolucija (kao revolucija 'klase svih klasa') moći ukloniti samu klasnost društva, bit će zadnja revolucija, revolucija klase uopće protiv klasnosti uopće – dakle i revolucija koja će uvesti besklasno društvo.

Vidimo kako je Debordov koncept revolucije zapravo u proturječju s konceptom proleterske revolucije iz *Komunističkog manifesta*. Dok je za Marxa i Engelsa proleterska revolucija nekakvo *ispunjenje* prijašnjih revolucija, za Deborda 'proletersku' revoluciju nije moguće misliti niti sanjati u terminima prošlih revolucija. Za Marxa i Engelsa proleterska revolucija je tako reći 'jedina prava' revolucija – ta ona proizlazi iz 'klasnog interesa', koji više nije 'ograničen', *koji više nije 'klasni interes'*, koji je interes 'društva uopće', jer je 'interes' proleterske klase u najmanju ruku *ukidanje klase uopće*. Za Marxa i Engelsa proleterska će revolucija probiti tjesne

10 Zbog udobnosti i stenografije upotrebljavamo althusserovsku terminologiju; pretpostavljamo da je dovoljno poznata; cf. inače: L. Althusser, *Zbrani spisi*, Založba /cf*, Ljubljana, 2000. [što se tiče recepcije Althusserovih spisa u Hrvatskoj puno govori činjenica da je slavni esej 'Ideologija i ideološki aparati države' u nas svojedobno preveden do pola u jednom pedagoškom zborniku, kasnije više nikako. Vidi ur. Sergej Flere, *Proturječja suvremenog obrazovanja*, radna zajednica RKSSO, Zagreb, 1986. op.p.]

11 Navedimo odlomak gdje se Marx možda najviše približava 'debordovskom' razumijevanju; iako Marx tu određuje razliku između proleterske revolucije i prijašnjih revolucija, te uspostavlja suprotnost između obje vrste revolucija, on to čini na pozadini i s pojmovnim aparatom kakvi u Deborda nisu mogućci (K. Marx, 'Osemnasti brumaire Ludvika Bonaparta', 1852.): 'Socijalna revolucija 19. stoljeća ne može crpiti svoju poeziju iz prošlosti, već iz budućnosti. Ne može početi dok se ne otrese prazne vjere u prošlost. Prijašnjim revolucijama bila su potrebna sjećanja na minule dane svjetske povijesti da bi se mogle opajati svojim vlastitim sadržajem. Revolucija 19. stoljeća pak mora pustiti mrtvima da pokopaju svoje mrtve, želi li se dokopati svoga vlastitog sadržaja. Tamo je fraza presežala sadržaj, tu sadržaj preseže frazu.' (Preveo Mirko Košir, u: K. Marx, F. Engels, *Izabrana dela III, CZ*, Ljubljana, 1967., str. 45-456.) [vidi i 'Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparte'a', u: *Glavni radovi Marxa i Engelsa*,

okvire prijašnjih revolucija koje su morale svoje 'ograničene klasne ciljeve' prikrivati pod opću frazu: proleterska revolucija biti će 'opća revolucija', zato će u njoj događaji pretjecati frazu, a ne obrnuto, kao kod buržoaskih revolucija, gdje je 'frazu pretjecala događanje'.¹¹

Marxova shema revolucije vrijedila bi samo ako bi vrijedila Marxova koncepcija kapitalističkog društva: onog u kome dominantna koincidira sa determinantom, a to znači društva u kome je odnose iskorištavanja moguće osigurati i reproducirati *samo pomoću ekonomskih sredstava*, bez 'izvan-ekonomske' prisile. A to opet znači da bi shema proleterske revolucije po Marxu i Engelsu vrijedila samo ako bi klasna borba kapitalističke klase bila sposobna *totalizirati društvo, proizvoditi i reproducirati učinak društvenog totaliteta* zajedno sa svojim 'osnovnim oblikom', naime *sa specifičnim kapitalističkim načinom proizvodnje viška vrijednosti*.

A to već u okviru Marxove teorije kapitalizma nije moguće. Postoje barem dva razloga.

Zašto marksovska shema revolucije nije moguća već u Marxovoj teoriji

1. *Prvi razlog* je u tome što je 'kapitalistička društvena formacija' onaj način formiranja društva u kome *prevladava*, *dominira* kapitalistički način proizvodnje. 'Prevladava' znači da *nije jedini*. Te teorijske postavke ne treba razumjeti u empirijskom smislu – stvarna društva nisu čista, empirija je svagda šarena i bogata, čuva stare oblike, bogatstvo stvarnoga života nije moguće stegnuti u tjesne oblike teorijskog modela itd. Obrnuto: mnoštvo stvarnih produkcijskih načina *strukturna je nužnost i zato i teorijski zahtjev*, a ne 'koncesija' empiriji. Povijesne analize mogu pokazati kako 'stvarno postojeći' kapitalizam nikada nije bio 'čist' – ne zbog empirijskih slučajnosti, već radi, ako tako možemo reći, nužnih uvjeta za svoj opstanak.

Na primjer: ugnjetavanje i iskorištavanje žena sigurno je 'pred-kapitalistička' crta; u kapitalizmu

se nastavlja, iako nije u 'logici' kapitalizma i važan je izvor viška vrijednosti dobivenog na 'ne-kapitalistički' način. Pa ipak, u društvu u kojemu kapitalistički način prevladava, i taj izvor i njegov produkt zadobivaju funkciju u kruženju kapitala. Na primjer: neka suvremena središnja kapitalistička društva rješavaju problem nezaposlenosti pomoću 'neortodoksnih načina zapošljavanja' (npr. Velika Britanija, SAD); u tim načinima zapošljavanja dolazi do iskorištavanja koje 'nije kapitalističko', a ipak je cjelokupna enklava neortodoksnih radnih odnosa sasvim u funkciji reprodukcije kapitalističkog načina proizvodnje i ona tim društvima daje značajnu prednost u razmjerima svjetskog kapitalističkog sistema. U perifernim društvima dolazi do 'ne-kapitalističkog' iskorištavanja djece i do kvazi-ropskih odnosa, *upravo zbog uključivanja tih rubnih društava u svjetski kapitalistički sistem*; 'ne-kapitalistički' oblici iskorištavanja tu nisu samo kapitaliski funkcionalni, već su u potpunosti posljedica uvođenja kapitalizma.

2. *Drugi razlog* je neovisan od prijašnjeg i sastoji se od toga da čak i kapitalističko iskorištavanje u svojoj 'čistoj, ideal-tipskoj' varijanti *zahtijeva ekvivalentnu razmjenu radne snage za nadnicu u sferi razmjene i 'ne-ekvivalentnu' produkciju viška nad vrijednošću radne snage u proizvodnom procesu*. Kapitalistički odnos nije moguć bez *nagodbe i razmjene između jednakopravnih vlasnika roba* (između vlasnika radne snage i vlasnika kapitala) i *bez odvajanja sfere razmjene od sfere produkcije*. Minimalni strukturni uvjeti za kapitalizam su slijedeći: *neka odredljiva strukturiranost pravne sfere* (slobodni i jednakopravni pojedinci, pojedinke; institucija vlasništva itd.); i *neka odredljiva strukturiranost ekonomske sfere* (odvajanje između razmjene i produkcije). Jedno i drugo reproducira konstitutivnu strukturnu granicu u kapitalističkoj matrici 'faktora proizvodnje', naime *razdvajanje (Trennung, Scheidung) pred-*

Stvarnost, Zagreb, 1979.] – Marx se tu izražava prilično 'debor-dovski', vjerojatno i zato jer piše u okviru konkretne povijesne analize. Svejedno, razlika je temeljna: u Marxovom tekstu opozicija 'prošlost/budućnost' ima smisla; u Deborda nema teleologije: radi se u najboljem slučaju (i metaforički) o 'budućnosti u sadašnjosti'.

- 12 Temeljni prilog teoriji 'matrice faktora proizvodnje' je već spomenuti Balibarov članak u *Lire le Capital*.
- 13 '...neki određeni društveni odnos među samim ljudima uzima za njih fantazmagorični oblik odnosa među stvarima' (K. Marx, *Kapital I*, Prva knjiga, Prvi oddelek, Prvo poglavlje, D. Denarna oblika, 4. Fetišna narava blaga in njena skrivnost.) [hrvatski prijevod ovoga odlomka iz *Kapitala*: Roba, D. Novčani oblik, 4. Fetiški karakter robe i njegova tajna, vidi u *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, Stvarnost, Zagreb 1979.]
- 14 Ovdje možemo izraz 'dispozitiv' upotrijebiti u precizno konceptualnom značenju koji mu je dala Melita Zajc: dispozitiv je ideološki aparat *zajedno s u njega interpeliranim subjektom*; Marx naime kaže: 'odnos među ljudima uzima za njih fantazmagorični oblik'. Robni fetišizam bi dakle bio, ako tako možemo reći, 'kapitalizam *from the native's point of view*, s domorodačkog stajališta. (Cf.: M. Zajc, *Nevidna vez*, Znanstveno in publicistično središte, Ljubljana, 1995., posebno str. 44 ss.)

meta rada i sredstva za rad od radne snage. Onu crtu razdvajanja koja se, prevedena u 'govor kapitala', pokazuje kao suprotnost između 'konstantnog kapitala' (sredstava za rad, predmeta rada) i 'varijabilnog kapitala' (radne snage kao izvora viška vrijednosti).¹²

Zato što je kapitalistički način proizvodnje strukturno ovisan od ideoloških aparata, poput institucije vlasništva, institucije slobodnog i jednakopravnog pojedinca itd., naravno, postaje shema, po kojoj bi u 'kapitalističkom društvu' dominantna koincidirala s determinantom, duboko problematičnom. Logika te sheme je dalekosežna i ima značajne konceptualne posljedice. Ako bi naime 'u kapitalizmu' izvan-ekonomska (ideološka) dominantna koincidirala s ekonomskom determinantom, onda *ekonomska sfera* 'u kapitalizmu' *mora biti sposobna sama si osiguravati vlastite strukturne uvjete mogućnosti*. A zato što su ti uvjeti 'ideološki', logika Marxove sheme *zahtijeva* da ekonomska sfera u kapitalizmu mora biti sposobna iz sebe 'cijediti', proizvoditi minimalne *ideološke* uvjete za svoju mogućnost. Ti uvjeti, koji bi doduše bili ideološki, dakle simbolički, istodobno ne smiju biti nigdje drugdje već u samoj ekonomskoj sferi. Moraju biti simbolički, a istodobno ne smiju biti izvan ekonomije; moraju ostati unutar ekonomske sfere, a moraju biti i 'ideološki'. Na taj proturječan zahtjev, koji diktira sama logika sheme, odgovara Marxova teorija *robnog fetišizma*. Robni fetišizam¹³ je prema tome 'simbolička organizacija', 'ideološki dispozitiv'¹⁴ kao učinak specifično kapitalističke koincidencije dominante s determinantom.

Teorijski problem 'robnog fetišizma'

Već smo pokazali kako je ta teorija, kao što bi rekli analitički filozofi, 'prejaka' ili 'prezahtjevna': od svojega predmeta 'previše' zahtijeva, pripisuje mu preveliku 'moć'. Totalizacijski učinak 'društvene cjeline' nije pak u

81

Jesen 1965.
na sveučilištu Antony
nedaleko Pariza
započinje pokret za
postizanje seksualnih
sloboda u student
skim domovima.
Uprava doma odobra-
va studentima starijim
od 21 godine me-
đuspolne posjete i
tako Antony postaje
putokaz ostatku sveu-
čilišne Francuske.

MOČNIK, RASTKO
Utopizam s onu stranu utopije

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2008.

moći nijedne posebne 'društvene instance', zato što, da se telegrafski izrazimo, niti jedna pojedinačna instanca u svojoj posebnosti nije moguća bez totalizacijskog učinka. Nije moguća kao 'instanca' 'prema unutra' (u svojoj makar i 'relativnoj' zaokruženosti, samodovoljnosti), niti 'prema vani, kao 'posebna' instanca, a to znači u svojim odnosima spram drugih instanci. Učinak 'cjeline', totalizacija, svaki puta je krparija, *bricolage*, efemeran učinak koji treba prosto unaprijed krpati – pomoću tisuća postupaka društvene 'mikrofizike', da upotrijebimo Foucaultov izraz.¹⁵

Ako je dakle teorija robnog fetišizma 'iznuđeni potez' koji u Marxovom problemskom polju zahtijeva doduše elegantna, ali problematična teorijska shema povijesne posebnosti kapitalizma, onda je još problematičnija gesta pomoću koje Debord svoju teoriju spektakla zasniva u terminima posuđenim iz Marxove teorije 'fetiškog karaktera robe'. Ta gesta potkopava Debordov pokušaj da 'proletersku revoluciju' mislimo izvan marxovskoga horizonta – zato što je teorija robnoga fetišizma, kao što smo vidjeli, uhvaćena u istu 'hegelovsku' formulu kao i Marxova hipoteza o proleterskoj revoluciji. I više od toga: Debord, time što teoriju spektakla razvija po jednostavnoj analogiji s Marxovim robnim fetišizmom, upropaštava najvažniju tekovinu svoje intervencije, naime svoju temeljnu ideju da se kapitalizma 'teorijski i praktično' lati na nivou njegove *simboličke ekonomije*. Slabo pomaže to što problematiku najprije premješta na područje ideologije i ideoloških aparata, u oblast kapitalističke simboličke ekonomije – ako nakon toga unazad likvidira specifičnost toga nivoa i koncipira ga po uzoru na robni fetišizam, tj. po uzorku 'imanentne simboličke oblasti' kapitalističke ekonomije u Marxovoj hipotezi. Prodor humanističkog, spontanog, neposredovanog rječnika u Debordovim izvodima stoga je samo simptom koji označava mjesto na kojemu Debordova teorija, ako možemo tako reći, *promašuje samu sebe*.

15 To je naravno centralni problem društvene teorije; ovdje ga ne možemo detaljnije obraditi. Radoznala čitateljica i čitalac naći će nešto više o tome u našem spisu 'Marcel Mauss – klasičnik humanistike', u: M. Mauss, *Eseji o daru in drugi spisi*, ŠKUC/FF, Ljubljana, 1996. (Cf. i naše napomene o Marxovom konceptu *Gliederung* u: *Raziskave za sociologijo književnosti*, DZS, Ljubljana, 1983., str. 178 ss., posebno 196 ss.)

Humanistički fetišizam liberalizma

Sama ideja o tome da logika koja se razvila na jednom području može preći i na druga područja gdje ona nastupa kao 'stranac' i gdje je njezin nastup *naddeterminiran* upravo zato što je za područje 'importa' 'heterogen', ta ideja je naravno zanimljiva i vrijedna pažnje. Debordovo rukovanje s tom idejom svejedno je naivno, jer upravo u toj točki ostaje zarobljenikom marxovske paradigme – kada zapravo drži da minimalna imanentna simbolička logika kapitalističke ekonomske sfere s vremenom polako probija i na druga područja. Ako Debordovu zamisao formuliramo tako grubo, tada vidimo kako je ona zapravo samo varijanta na 'ekonomsku određenost u zadnjoj instanci'.

Najnoviji izazov 'neoliberalizma' navodi nas na misao kako se 'prenošenje logika' događa u smjeru suprotnom nego što pretpostavlja Debord. Čini se kao da se *politička* 'fikcija' apstraktnog individua prenosi u izvan-političke sfere i da je posljedica toga prijenosa paradokсна: *društveni odnosi podređenosti i gospodstva za upletene dobivaju fantazmagorični oblik odnosa među slobodnim i 'jednakim' pojedincima*. Taj proces ne vodi u 'postvarenje', u 'fetišizam stvari' i sl., već, upravo suprotno, *humanizira društvena djelovanja*. Društveni odnosi hijerarhija, vlasti i podređenosti, institucionalni odnosi, sve to zadobiva 'fantazmagorični oblik' odnosa među osobama. Ti odnosi opet postaju, kao u pretkapitalističkim formacijama, odnosi osobne ovisnosti, podređenosti i nadređenosti, a njihovi društveni uzroci maskiraju se u fantazije o osobnoj vrijednosti, o osobnoj 'izvrsnosti', osobnim 'zaslugama' ili 'pogreškama', nedovoljnosti itd.. Društvene tenzije koje ti odnosi pokreću, upleteni subjekti doživljavaju kao međusobna trenja, a klasna borba za upletene zadobiva fantazmagorični oblik osobnih intriga. Sama 'doživljajna forma' toga događanja *već je klasna pozicija* u tim borbama. Ako se naime sav taj splet odnosa gospodstva, podređenosti i nadređenosti, iskorištavanja i tlačenja, doživljava kao

biografija pojedinih osoba, kao intriga, kao osobni uspjeh ili neuspjeh, kao 'karijera' i životna uspješnost – tada se *odnosi čuvaju i reproduciraju upravo kroz te predodžbe, bez obzira na to koji subjekti se uspinju, a koji padaju*. U svome naguravanju, međusobnom istiskivanju itd., subjekti samo slijepo reproduciraju strukturu vlasti. Taj način doživljavanja najpouzdaniji je branik koji štiti strukturu gospodstva da nikada ne bude dovedena u pitanje, da ju nikada nitko i ne pokuša potkopati. Onaj tko svoj život doživljava kao 'karijeru', tko si umišlja da živi 'priču o uspjehu', tko svoje uspjehe i neuspjehe psihologizira, 'uzima osobno', doživljava ih kroz optiku međusobnih ribanja – *taj je već na strani ugnjetaca, bez obzira na to je li sam parazit ili iskorištavani*.

'Novi feudalizam'

To je vjerojatno i temeljni mehanizam onih procesa koje na nivou neposrednoga dojma opažamo kao *ponovnu feudalizaciju društvenih odnosa*. Kapitalističko gospodstvo nikada nije moglo preživjeti, ako se nije oslanjalo na 'pred'-kapitalističke odnose gospodstva. Danas se možemo i ispraviti: 'ne'-kapitalistički oblici vlasti jedan su od bitnih elemenata suvremenog kapitalističkog gospodstva.

Debord je pravilno naslutio da kod suvremenog kapitalističkog gospodstva neće biti presudna ona sfera u kojoj se klasični apstraktni ('slobodni', 'jednakopravni') pojedinac konstruirao i iz koje crpi povijesnu legitimnost: to je naime sfera političke države. Preobrazba apstraktnog individuuma u ideološki aparat države odvija se tako da se načelo apstraktnog individualizma širi u sferu 'individualnih posebnosti', u sferu gdje pojedinac i pojedinka više nisu 'apstraktni', naime u sferu 'civilnog društva'. Stil života, oblačenje, 'imidži' i zabave, cjelokupno područje indiferentizma građanske države postalo je 'ideološki aparat' države novoga kapitalizma. Otuda i najotrovniji plodovi kasne liberalne demokracije – vjerske ludosti i crkveni totalitarizmi, etničke identifikacije i politike 'priznanja'.

Ponovnu 'feudalizaciju' društvenih odnosa prvi je u nas spoznao i o njoj pisao Jože Vogrinc, u vezi sa univerzitetom. Tu je 'refeudalizacija' posebno drastična, karikaturalna, izričita i doslovna, jer barem je univerzitet tako reći 'prirodna okolina' za takve procese, obzirom na to da je 'pred-kapitalistička' struktura gospodstva. Ali iz istog razloga univerzitet nije karakterističan za kasno-kapitalističku 'feudalizaciju'. U slučaju univerziteta zanimljivo je sljedeće: dok se sve oko njega mijenja, univerzitet ostaje sve više 'isti'. Nije se univerzitet integrirao u refeudalizacijske procese kasnoga kapitalizma, nego se kasnokapitalističko društvo sa svojom feudalizacijom ponovo približilo univerzitetu.

Karakterističniji oblik 're-feudalizacije' je nova korporativna 'etika', nove tehnologije vlasti pri upravljanju ljudima u 'menadžmentu'. Radi se o mitologiji uspjeha, lojalnosti nadređenima i poduzeću, korporaciji, personifikaciji odnosa gospodstva u velikim birokratskim institucijama privrede, administracije, javnih službi itd.. 'Obučena u boje uspjeha', ovdje je zaista u pohodu nova *noblesse de robe*.

Društvo spektakla temelji se na mehanizmima šminkerske svijesti

Ekonomija tih mehanizama zapravo je zanimljiva zato što konsolidiraju vladajuće klase ujedno i postavljaju ustanove za njihovu vladavinu. Istovremeno postavljaju klasnu etiku vladajućih i proizvode pristanak podređenih.

Pomoću političkih, tj. ideoloških, mehanizama uspostavljaju se novi odnosi iskorištavanja i zatiranja – a ujedno se uspostavlja i pozadina na kojoj novo gospodstvo i novo iskorištavanje djeluju 'normalno'.

Ti rituali dakle kompletno montiraju mehanizme za reprodukciju odnosa vlasti i podređenosti. To je naravno samo jedna od dimenzija u produkciji 'javnog mnijenja'. Pa ipak je ta dimenzija privilegirana – vjerojatno upravo stoga što djeluje na području 'ukusa'. A to znači na području gdje – kao što je pokazao već Kant

83

24. siječnja 1966.
Studenti Sociološkog fakulteta u Trentu zauzimaju sveučilišne u znak protesta protiv promjene naziva akademskog stupnja (iz diplomirano sociologa u politologa. Drže sveučilište do 10. veljače. To je prva okupacija neke talijanske visokoškolske ustanove. Tokom iduće dvije godine iz raznih čeloga još nekoliko puta zauzeti sveučilište.

MOČNIK, RASTKO
Utopizam s onu stranu utopije

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2008.

(ironično je da je upravo on mislilac kojega novi liberalizam tako jako zloupotrebljava) – dolazi do aporija u ‘neposrednom’ dodiru, u kratkome spoju između najposebnijeg, slučajnog i univerzalnog, ‘načelnog’. To je mehanizam kojeg poznaje i masovna psihologija: neposredna ljubav masovnoga pojedinca i pojedinke spram ‘vođe’. Ali *diktat ukusa* je još sofisticiraniji (prema tome i uspješniji) nego što je to diktatorska politika.

Ovdje nam je od velike pomoći Freudova masovna psihologija. Ako masu uspostavlja identifikacija (eventualno u unarnom potezu, s ‘*einzigem Zug*’), pomoću koje se masovni pojedinci i pojedinke *istodobno* identificiraju s vođom i međusobno prepoznaju – tu je, u stvarima ukusa, mehanizam zamršeniji, jer se radi o *dvojnjoj identifikacijskoj zamci*: za identifikacijsku konstituciju (vladajuće) ‘grupe’ (u političkim terminima: za konstrukciju koalicije između vladajućih grupa) – i za identifikaciju, koja može biti uporištem za dobrovoljno sluganstvo. Prema tome, treba proizvesti identifikacijsku točku koja će moći *istovremeno djelovati u oba registra*. ‘Ugledni pojedinci, pojedinke’, *koji ne pripadaju niti jednoj od grupa*, među kojima se uspostavlja hijerarhijski odnos, za tu su ulogu pogotovo primjereni. Otuda vrijednost koju imaju ‘slobodno lebdeće’ grupe (intelektualci, umjetnici, slobodna zanimanja i sl.) u tim mehanizmima.

Uostalom, postupanje s uglednim osobama je već starodrevno – uzmimo, u ranim klasnim društvima (Grčka, Rim), gdje su nekadašnji kulturni heroji iz ‘rodovskog’ društva dobili novu ulogu u konstituciji klasnoga društva. Neosporan su uzor za prirodnu identifikaciju svih grupa koje se razvrstavaju u nove hijerarhije i sl.

Kod nas je – upravo stoga što se radi o uspostavljanju novoga tipa klasnih odnosa – glad za tim mehanizmima velika: od dodjeljivanja Prešernovih nagrada, do elitnog slovenskog plesa u Beču. Stvar poprima i neke komične elemente. Zbog svoje ideološke slabašnosti nove vladajuće klase nisu sposobne uspostaviti distancu, proizvesti ‘alijenaciju’ koja je uvjet

16 Johan Huizinga, *Patriotisme en nationalisme in de Europeesche geschiedenis tot het einde der 19de eeuw*, Tjeenk Willink & Zoon, Harlem, 1940. [vidi i srpski prijevod: J. Huizinga, *Patriotizam i nacionalizam u Evropskoj historiji do kraja devetnaestog veka*, Prometej, Novi Sad – Tertsit, Beograd, 1996.]

17 Cf. Lionel Trilling, *Sincerity and Authenticity*, Norton, New York, 1969. [srpski prijevod L. Trilling, *Iskrenost i autentičnost*, Nolit, Beograd, 1990.]; Charles Taylor, *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, Princeton University Press, Princeton, 1994. (drugo prošireno izdanje; prvo izdanje 1992.); Rastko Močnik, ‘Strpnost, sebičnost in tolerantnost’, *Časopis za kritiko znanosti*, br. 164-166, 1994. (godina XXII).

uspješnosti tih postupaka. Zato su ugledne osobe doduše jako odvojene od podređenih masa – ali ne i od nadređenih grupa. Vlastodršci se vole slikati zajedno sa ‘uzorima’. Kao pandan psihičkome mehanizmu koji vrijedi za mase, za sebe nisu sposobni uspostaviti estetske norme i etičke ustanove koje bi ih integrirale, nego traže utočište u proizvodnji vizualne blizine. Umjesto psihologizacije politike dolazi do njene estetizacije. Oboje je inače karakteristično za fašizme. Možda je naša sreća samo u tome što su oba postupka za sada još odvojena: psihologizacija kod Janše, estetizacija kod nove klase. Možda je u tome prilika da ta klasa ne uzme Janšu za svoga zastupnika. Takve plebejske figure nikada nisu sami po sebi uzeli za svoje. Pa i Mussolini i Hitler su ih morali na to prisiliti nastupom ‘psihologiziranih’ masa.

Te bismo mehanizme morali još detaljnije proučiti: ‘uzore’, a to znači paradigme, koje same po sebi, po svojoj vlastitoj logici, djeluju ‘metaforički’, ta ideologija upotrebljava ‘po blizini’, a to znači metonimijski. Jedna od posljedica toga je da zbog kulturne jalovosti, zbog nesposobnosti da potakne nastanak i razvoj svoje vlastite (vladajuće) kulture, nova vladajuća klasa blokira samostalnost ma koje kulture. Lijepi se na one koji su joj blizu, s obzirom na funkciju, koju od njih očekuje (*glamour*, razne društvenosti, otvorenja izložbi, premijere, proslave: i one su ponovo u modi, čak su i regredirale u nekakvo modernističko čitaoničarstvo) – a druge pak brutalno uništava. Komunisti su terorizirali kulturu zbog svojega intelektualizma – sadašnja nova klasa ju uništava radi svojega antiintelektualizma. A i zbog nečega što je već Huizinga¹⁶ godine 1935. primijetio kao karakteristiku naše civilizacije i što je očito postalo tako samorazumljivo, da je već neprimjetno: zbog *infantilizma* te kulture. Huizinga je mislio na naci-faši parade, sportske igre i političku demagogiju – mi smo to izrazitije opazili u raznim amerikanizmima, a sada je ta Amerika došla i ovamo. Infantilizam postaje posebnom ‘estetskom’ kategorijom, koja se ukršta s drugim mitom egalitarnosti – s ‘iskrenošću’.¹⁷

Mi, koji svoj kanon još uvijek oslanjamo na razne romantike – na ono što je pravo, te na *fin de siècle*, socijalno-utopijske romantizme i sl., još smo ranjiviji na taj mit iskrenosti. Sada smo, čini se, već na stupnju kada kao iskreno vrijedi samo ono što je infantilno. Rituali ‘iskrenosti’ kao strategije infantilizma jedan su od značajnih, ako već ne i prevladavajućih, postupaka pri uređivanju odnosa unutar vladajućih grupa, oni su ono što nadomješta odsutnost klasne etike. Ti rituali jedan su od postupaka pomoću kojih se sprečava da se pripadnici, pripadnice vladajućih i sličnih kasta međusobno ne potuku. Tu je opet vrlo važan seksualni kriterij: pravila vladanja su za žene bitno drugačija negoli za muškarce. Pomoću tih razlika bilo bi moguće dokazati da su žene strukturno u podređenom položaju: njihovi rituali unaprijed su udešeni na niže uloge.

Ali vratimo se uzornim osobama i k *imitatio*. Možda je kod nas ‘iskrenost’ ideološko ime za otpravljanje metaforičke distance i za uvođenje metonimijske blizine – a to znači za lijepljenje na uzore, nećemo reći za ‘interiorizaciju’ uzora, jer se radi o potpuno ‘izvanjskom’, ritualnom, čak konvencionalističkom postupku, a ne o ‘psihologiji’. (Psihologija je, barem u vladajućim grupama, izumiruća vrsta: tko želi preživjeti, mora ju u sebi ubiti. To je suviše smjelo: otuda priručnici o tome kako nadvladati svoje slabosti – a to znači ono što nas čini jedinstvenima, što nas čini ljudima. – ‘Psihologija’ je možda još jedina privilegija koja je dopuštena plebejskim masama – jer je eto poluga za njihovo dobrovoljno ropstvo.)

Trodijelna ideologija vladajućih kultura

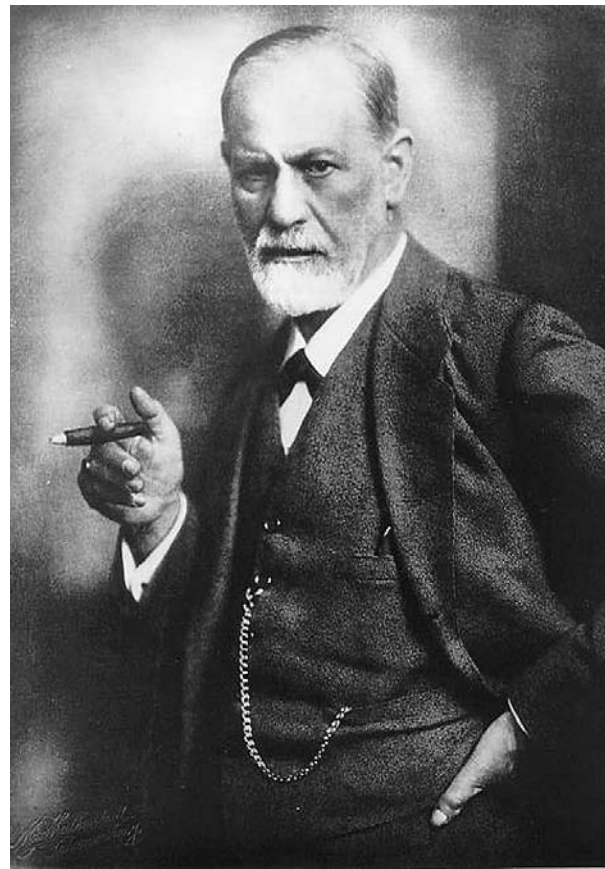
Kada bi se ideološka konstitucija vladajuće koalicije dalje razvijala ‘normalno’, vjerojatno ne bi išla u smjeru psihologizacije, već u smjeru uspostavljanja etike i estetike – a to znači nove vladajuće kulture. Da se to događa tako sporo i s teškoćama, vjerojatno ne treba pripisati samo ‘neobrazovanosti’ novih vladajućih klasa i njihovih političkih štitonoša (na kraju krajeva većinom

Adolf Hitler

France Prešern

Sigmund Freud

85

4./5. veljače 1966.
 Studenti u Berlinu i
 Münchenu prvi put iz-
 laze na ulice akcijom
 lijepljenja plakata izra-
 ziti nezadovoljstvo
 ratom u Vijetnamu.

MOČNIK, RASTKO
Utopizam s onu stranu utopije

UP&UNDERGROUND
 Proljeće 2008.

se novače iz prijašnjih 'elita'), već i ograničenjima u samoj sferi 'kulture'. U trenutno vladajućoj kulturi glavnu riječ još uvijek ima književnost, a ona je trenutno prilično fašistoidna institucija. Obzirom na približavanje većinskih dijelova sadašnje *političke* klase katoličkoj crkvi (uz iznimku eks-komunista i nestajućeg dijela 'liberala', svi guraju u tome pravcu), pitanje je hoće li razvoj ići u 'normalnom' evropsko-američkom smjeru – van iz literarizacije, ka vizualnim tehnologijama. Svaka-ko, možemo očekivati da ćemo neko vrijeme živjeti u nekakvom 'trojstvu' vladajućih kultura:

1. tradicionalna literarna nacionalna kultura s fašistoidnom primjesom;
2. katoličko-reakcionarna kultura, bez pravih tehnoloških baza; ili, preciznije, bez svjesnoga iskorištavanja tehnologija – upotreba tehnologija na nivou 'samorazumljivosti, spontanosti i samoniklosti', s postupcima preuzetim iz tradicionalne nacionalne kulture, a to znači s pretežno literarnim obrascima - više kič i narodno štivo, iako sa značajnim osloncem u trivijalnom pisanju-čitanju časopisnih medija i u svakodnevici određenoga segmenta TV: ne samo na TV 3, već i na značajnim dijelovima nacionalne TV; te bismo strukture morali tražiti već u nekim elementima televizijskih 'dnevnik' (tamo gdje je riječ jača od slike, gdje prodiru elementi kućne intimnosti), možda i u sportu, a možda i u nekim segmentima kulture – u onoj kulturi koja se pravi apolitičnom (politizirani dio TV-kulture ide u smjeru tipa 1).
3. pretežno vizualna kultura novoga liberalizma; progresistički dio vladajuće koalicije, oni koji se oblače 'u boje uspjeha', koji su 'etični i uspješni', a to znači prava nova elita postkolonijalne epohe (financijski kapital, dijelovi političke klase – možda oni koji su više ortho-komunističkoga porijekla, neki dijelovi privredno-industrijskog i trgovačkog kapitala, iako bi za te mogli pretpostavljati da u većem dijelu idu više u patrijarhalno katolički

smjer; moguće i dio akademskih mandarina, iako manji dio – obzirom na to da na univerzitetu prevladava katolicizam; zanimljivo je da katolicizam sa svojom crkvom i strankom sve izravnije zastupa najtvrdokornije i najkonzervativnije institucionalne strukture iz prijašnjih vremena – one koje je prije zastupao zadržati dio komunističke stranke). Zanimljivo je da ta – za sada tek nastajuća – kultura svoje obrasce uglavnom uvažava i da je nesposobna za 'literarnu' artikulaciju, a to znači artikulaciju riječima; uveseljava njena nesposobnost da crpi iz ovdašnje vizualne alternativne produkcije – iako ju to dovodi do njihanja između njemačko-austrijskog i američkog modela. Zanimljiva je i odsutnost talijanskog modela koji je možda suviše sofisticiran, odveć kultiviran; možda je to i posljedica netrpeljivosti spram katoličke tradicije, koja je nekako utkana u mediteranski vizualni praznik i raskoš; ta vizualna kultura novoga liberalizma automatski je privlačna netradicionalnim intelektualcima, intelektualcima, možda bi bilo bolje reći 'kulturnom menadžmentu' - i time je postala uzgajalište korupcije, politikantstva i političkog lobiranja, podmetanja pod noge i sl., svega što je prijašnjim tipovima 1 i 2 nekako tuđe, zbog njihovog moralizma (1 i 2 idu zato sirovo i eksplicitno direktno, ne preoblače se i ne maskiraju).

Ako 1, 2, 3, razmjestimo u ideološku matricu, dobivamo 'lessingovsku' opoziciju *Poesie vs. Malerei*, književnost (1) vs. vizualnost (3) – 'neutralni termin' je pak katoličko-reakcionarni tip (2): možda je to razlog da se tip 2, usprkos svestranoj inferiornosti, uopće može održati – i da, barem za sada, možda samo privremeno, igra 'glavnu ulogu', koja je pak vezana na tu (vjerojatno privremenu) strukturu. – Ako struktura ipak nije tako privremena, vjerojatno će se razviti u smjeru stratifikacije: onda bi bila elitna vladajuća kultura tipa 3 popularno-narodna varijanta vladajuće kulture tipa 2, tip 1 visio bi u zraku i strašio fašizacijom – u dosta dobroj poziciji,

ta ovladava školskim aparatom i tradicionalnim civilno-društvenim ustanovama necrkvene vrste. Nekadašnja alter-kultura bila bi cijelo vrijeme u opasnosti ili pak u iskušenju, da se rastvori u 3 ili u 2.

Današnji spektakl je birokratska epopeja

Smanjimo li apstrakciju i pogledamo li čime se zapravo vladajuća koalicija bavi, vidimo da je njen rad u svim varijantama (političkoj, ekonomskoj, kulturnoj, državno-administrativnoj) upravljanje birokratskim organizacijama – daleko od proizvodnje, daleko čak i od trgovine, pretežno špekulativno ponašanje u raznim registrima, svagda pak organizirano na način birokratskih hijerarhija. Monolitnost svakodnevnog radnog iskustva je iznenađujuća – i dobra podloga za konsolidaciju novih vladajućih grupa. Otuda vjerojatno nova mistika menadžmenta. Umjesto nekadašnjih seminara za mlade aktiviste i političkih škola – ‘menagement and business administration’. Tolike glorifikacije birokratizma još nismo doživjeli. O prošlome režimu možemo misliti štošta – ali je kritika birokratizma ipak bila utkana u njega. Bila je čak jedan od mehanizama tadašnje vlasti – a ona je bila pravo prosvjetiteljstvo, u usporedbi sa sadašnjom apologijom kancelarijske vlasti. Iz toga proizlaze dvije značajne posljedice:

1. Povratak arhaičnih tehnika vlasti, na način interpersonalnih odnosa; nekad *grand seigneur* i njegovi vazali, danas glavni direktor i njegovi područni menadžeri. Rituali lojalnosti, fingirane korporativne solidarnosti, cehovskih praznika i ‘tihe službe’... ovdje spada i opsjednutost ‘etikom’: novo viteštvo; također novo pljačkaško viteštvo i krda privrženika feudalnih gospodara. Heroizam laskanja. *I naravno, diktatura ‘ukusa’, kao mehanizma socijalne komfornosti.*

U toj stvari sadržano je i više nego li što to proizlazi iz gore navedenog. Ako je ‘smisao’ birokratske organizacije između ostaloga i u depersonalizaciji odnosa, u formalizmu i eksplicitnoj rigidnoj

regulaciji (proceduralnost, jednakost pred propisima i sl.) – tada je naravno paradoks da upravo suvremene birokracije re-feudaliziraju polje svojega djelovanja. One djeluju protiv svoje vlastite logike. Iz toga svakako proizlazi da se odnosi nadređenosti/podređenosti mogu zaoštriti preko mjere koja u suvremenoj civilizaciji vrijedi za podnošljivu. Iz toga proizlaze i kršenja političke jednakosti – tako reći na nivou ‘civilnog društva’. Recimo, ugnjetavanje žena obzirom na ‘izgled’, frizure, oblačenje (propisi u kojima se zahtijeva ‘*profesional look*’, čak i interiorizacija tih ustanova ugnjetavanja u malim oglasima i sl.: ‘uspješna poslovna žena traži stan’, što je samo-opis insinucija toga da neće imati djece, da možda uopće neće imati obitelji, da nema stalnog partnera i da možda niti nema seksualnog života, jer svoju želju sublimira u karijerizam – možemo si misliti kakvi su odnosi na radnom mjestu, ako su tako libidinalno preopterećeni... itd.). Ukratko, tu je cijeli kompleks ‘viška terora’, koji bi morali istražiti.

A to implicira još nešto: da nema niti jednog drugog nivoa odnosa među ljudima – ili barem da nema nivoa koji bi bio nešto drugo, a ne taj institucionalizirani, ‘ritualni’ javni nivo, na kojemu djeluju mehanizmi ideološke interpelacije. Kaže se da nema uzmaca, da ne postoji ništa drugo osim te ustanove koja ‘vara’, jer se pretvara da djeluje ‘javno’, a stvarno nas lovi na ‘privatnom’ – i koja je očito već uništila svaki drugi nivo, dimenziju u kojoj bi bilo moguće uspostavljati međuljudske odnose. Prevedeno u žargon: izvan mehanizama reprodukcije odnosa gospodstva nema više prostora za međuljudske veze. Taj je prostor bio uništen, okupiran, likvidiran. A nije svagda bilo tako. Sada je mogućnost ‘samostalne produkcije’ alternativnih registara društvenosti gotovo uništena. Prostor je monopoliziran. Nema javnosti – postoji samo više-manje monopolizirana proizvodnja nadziranog javnog

87

Lipanj 1966.
U Londonu osnovana
Vietnam Solidarity
Campaign (VSC) koja
će u naredne dvije godine
organizirati više
protesta pred američkom
ambasadom na
Grosvenor Squareu

MOČNIK, RASTKO
Utopizam s onu stranu utopije

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2008.

mnijenja; nema niti privatnosti, jer je sama javnost strukturirana na način odnosa međusobne ovisnosti i sl. Ovdje naravno 'privatnost' ne razumijemo u građanskom smislu: mislimo na dodatni prostor uzajamnosti, međusobnosti – na prostor koji je u ranijim epohama bio možda bitno značajniji i veći negoli prostor 'javnog djelovanja', 'politika', ukratko, kao prostor javnih stvari.

2. Niže plemstvo množi se silazno, s jedne strane postaje suviše brojno, a s druge omogućuje socijalni kontinuitet među pravim parazitima, naniže, sve do njihovih *valets de chambre*. To potiče ono što se u marksizmu zove malograđanskim mentalitetom: cijelo vrijeme u vrebanju promocije, cijelo vrijeme u strahu pred degradacijom. To potiče klasnu solidarnost preko granica vladajuće klase – poniženi i uvrijeđeni su to riječju i ideologijom. To također nudi 'prirodni', naturalizirani, pseudo-samonikli kontinuitet kroz ogromno socijalno područje, gdje se bez teškoća uspostavljaju mehanizmi za reprodukciju postojećih odnosa.

Stroj ugnjetavanja djeluje tako da se i 'poniženi i uvrijeđeni' identificiraju s idealom svojih ugnjetača i iskorištavača. To su naravno tajne proizvodnje javnog mnijenja, instalacije prisilnih mehanizama identifikacije i razbijanja solidarnosti na svim nivoima. To znači: ne samo da ti mehanizmi uspostavljaju neke ideološke odnose – istovremeno moraju uništavati druge međuljudske odnose – najprije time da im oduzimaju mogućnost artikulacije.

Trodijelna evropska ideologija i njen kraj

Otkada su u Evropi vladare i njihove štitonoše prestali određivati pomoću genealoškog automatizma, imaju velikih teškoća da barem za ideju vodilju, ako već ne kao stvarnost, očuvaju misao da bi 'mjesto vlasti' bilo prazno, kao što je lijepo, iako ne suviše realistično, zapisao Claude Lefort: u dalekim vremenima, kada je,

18 Georges Dumézil, *Trodijelna ideologija Indoevropljana*, (1958.), ŠKUC/FF, Ljubljana, 1987.

barem na Istoku, još bilo moguće boriti za ideju demokracije. Ako su si Indoevropljani, kako je mislio Georges Dumézil,¹⁸ društvo tisućljećima uređivali po uzoru 'triju redova', ratnika, govornika i zemljoradnika, morali su izaći iz svoje kože još prije mnogo stoljeća, kada su vojnu aristokraciju počeli prepravljati u državnu birokraciju: a epoha, koju su na dnevni red historije postavile intermundijalne klase trgovaca, obrtnika i lihvara, kasnije industrijalaca, financijera i ta monstruoza klasa industrijskog proletarijata – ta epoha dotukla je Evropljane. Da bi katastrofa bila još gora, vrag nesposobnosti da uredi sami sebe gonio ih je na osvajanje svjetskih horizonata: dok su s križem i mačem izvažali samo paniku pred sudnjim danom i iskupljivali narode svijeta ne bi li se pri bliskom kraju vremena mogli naći na prvoj strani strašnoga bijelog boga – dotle je još išlo. Vjerske ratove i svete pohode poznavali su i drugi, ali znali su kako se sačuvati od ludosti. Četvrti Jeruzalem mogao je u ta vremena ostati jednostavno u Istanbulu, nije mu trebalo seliti se na barbarski Zapad. Ali katastrofu se više nije moglo izbjeći kada su ognjeve i mačeve kršćanske ljubavi zamijenili knjigovodstveni računi Istočnoindijske kompanije, plantažnu poljoprivredu trgovina robovima, a heroizam granice ubijanje 'divljaka'... Ako Evropa danas u ljutnji i strahu kleca pred sirovim prostaštvom s one strane Atlantika, možda će joj vremenom sinuti kako se nad nju nadvila njena vlastita ustrojućena karikatura – ta 'Amerika', koja je samo moderna Evropa 'na čisto', njena dosljedna provedba u pustoši, očišćena od svakojakog folklor, kako od evropske trodijelne ideologije, tako i od svih domaćih, utopljenih u krvi, alkoholu i evropskim bolestima.

Demokracija svojom općenitom raspravom, oblikovanjem opće volje, disciplinom izvršavanja i jednokomjernom općenitošću pravila, pokreće koliziju između funkcije 'govora', nekada u monopolu duhovničke kaste i funkcije 'moći', tradicionalno rezervirane za ratničke staleže. Već u vremenima kada je taj obrazac vrijedio, on nije bio stabilan i poticao je sukobe, krize i

ratove. Kada se u dvadesetom stoljeću učinilo da je demokratska formula konačno prevladala, došlo je do zanimljivog recidiva: agenti moći su ili uzurpirali polje govora, često i pomoću oružane sile – ili su govor jednostavno izgnali iz društvene relevantnosti, na obrube čudačkih sekti, jalovoga intelektualizma ili akademskog uredovanja. Kada se konačno oduprla radnička klasa, tiha podloga svim ranijim formulama, na trenutak se moglo nadati da će pomesti militarističke taloge ‘trodi-jelne ideologije Indoevropljana’ i pomoću kritičkog rasuđivanja teorijske geste slomiti paradokse u koje je ideju demokracije preobrtila profilerska purgerska zatucanost. Revolucionarnu nadu čovječanstva su doduše ubrzo zatrli pomoću nekakvoga atavizma ‘trodi-jelne formule’ u monstruoznim razmjerima – a oni koji su im uzeli govor, snagu i ponos, bili su sposobni izvesti patetični podvig da upravo na dvjestotu obljetnicu revolucije ljudskih prava i po drugi puta požanju parazitski tandem generala i popova, da već po drugi puta u domašaj historije postave zahtjev svijeta u kojemu onaj koji radi može i misliti i govoriti, gdje je snaga samo snaga riječi i misli, a ‘mjesto vlasti’ je prazno, stvar svijtu i ničije vlasništvo. Istina je da je i revoluciju 1989. zatekao njen tamni termidor – rezervne armije druge evropske formule, buržujске formule profitera, špekulanata i unajmljenih proroka, iznenadile su ju kamuflirane u neonsku kulturu supermarketa: ali taj protu-udar ne može uspjeti, jer u sebi nosi crva svoga poraza, naime u pretpostavci da za život između rada i potrošnje nije potrebna ni misao ni govor.

Neoliberalna vulgata poznaje samo taj raspon između proizvodnje i potrošnje: pomoću smanjenja poreza potaći ulaganje u proizvodnju: time se otvaraju nova radna mjesta, dakle povećava se potrošnja, što potiče proizvodnju...itd. u plamene zore preporođenog kapitalizma. Demontaža države blagostanja samo je sporedni učinak – breme preživljavanja prenosi se na ‘pojedince’, a on je navodno zbrinut, ta nosi ga uspinjuća spirala preporođenog kapitalizma. Nažalost, račun ne ispada dob-

ro: rast proizvodnje ne pokreće rast zaposlenosti i ne donosi blagostanje. U zadnjih dvadeset godina se bruto domaći proizvod u Francuskoj povećao za sedamdeset posto, a nezaposlenost je četiri puta veća.

Prijenos ideologije samodovoljnog pojedinca na područje socijalne sigurnosti, javnog blagostanja itd. prouzrokuje samo jedno: povećanje klasnih razlika. Povećanje razlika pak je najpouzdaniji put u neuspješnost, krizu, napetost i sukobe: najveći rasponi u prihodima su u ‘nerazvijenom’ Brazilu, najmanji u ‘uspješnom’ Japanu...Kao što je zapisao već stari Marx: kapitalizam sam proizvodi uvjete za svoje ukidanje.

Prvi puta objavljeno u tematu “Spektakularna raskritja”, Časopisa za kritiku znanosti, br. 182, 1997. godine u Ljubljani; poslije i u knjizi R. Močnik: Teorija za politiko, Založba /*cf., Ljubljana 2003. Uskoro i u novoj zbirci Močnikovih političkih eseja na hrvatskom jeziku.

Sa slovenskog preveo Srečko Pulig

89

1. srpnja 1966.
Na Brionskom Plenu-
mu smijenjen Alek-
sandar Ranković,
dugogodišnji ministar
unutrašnjih poslova i
šef jugoslavenskih
obavještajnih službi.
Nastavak liberalizacije
započete prethodne
godine privrednom
reformom.

MOČNIK, RASTKO
Utopizam s onu stranu utopije

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2008.